

Messiaaninen juutalaisuus kirkon lähetyksen peilinä

*Esitys missiologisessa symposiumissa, Turku
Messiaaninen juutalaisuus, kirkko ja Jumalan lähetys*

Richard Harvey, PhD

Johdanto: Elävä peili kirkon ja Israelin edessä

Tässä artikkelissa esitetään, että messiaaniset juutalaiset ovat elävä peili, jota pidetään kirkon ja Israelin edessä ja joka heijastaa niiden yhteistä menneisyyttä, rikkinäistä nykyhetkeä ja Jumalan suunnitelmissa luvattua tulevaisuutta. Peili-metaforaa käytetään teologisena analogiana messiaanisen juutalaisuuden ja kirkon lähetyksen välisen suhteen ymmärtämiseksi, ja se on tarkoituksellisesti monimerkityksinen. Messiaaniset juutalaiset toimivat taustapeilinä, joka muistuttaa kirkkoa sen juutalaisista juurista; nykyhetken peilinä, joka paljastaa kirkon ja Israelin välisen keskeneräisen sovinnon; sekä eskatologisena peilinä, joka heijastaa, vaikkakin hämärästi, Israelin tulevaa ennalleen asettamista, yhtä uutta ihmiskuntaa Messiaassa ja kaiken ennallistamista. Tämä ei ole pelkästään sosiologinen väite uudesta uskonnollisesta liikkeestä (NRM). Se on teologinen ja missiologinen väite Israelin, kirkon ja kansakuntien välisestä ratkaisemattomasta suhteesta.

Tämän symposiumin konteksti tekee kysymyksestä erityisen osuvan. Jos Jesaja antaa meille raamatullisen horisontin Israelista, Siionista, kansoista ja Jumalan valosta, joka leviää maan ääriin asti, messiaaninen juutalaisuus haastaa meidät kysymään, mitä tuosta horisontista tuli kirkon myöhemmässä elämässä. Ymmärsikö kirkko tehtävänsä osallistumisena Israelin kutsumukseen vai Israelin kutsumuksen korvaamisena? Tunnustiko se Jeshuan juutalaiset opetuslapset elävänä merkinä Israelin valinnan jatkuvuudesta vai poikkeuksina, jotka oli sulautettava muihin, korjattava tai selitettävä pois? Ja mitä heidän jatkuva olemassaolonsa voisi merkitä kristilliselle lähetystyölle tänään?

Peili-kielikuvalla voimme yhdistää historian, teologian ja lähetystyön. Peili ei luo kuvaa, jota se heijastaa. Se paljastaa sen, mikä on jo olemassa, toisinaan selkeästi, toisinaan vääristyneesti ja toisinaan epämukavasti. Messiaaniset juutalaiset eivät keksi kirkon juutalaista menneisyyttä; he paljastavat sen. He eivät luo nykyistä jännitettä kirkon ja Israelin välillä; he ilmentävät sitä. He eivät ole kaiken eskatologinen täyttymys; he viittaavat siihen hauraalla, osittaisella ja kiistanalaisella tavalla. Tästä syystä messiaaniset juutalaiset eivät ole pelkästään ratkaistava ongelma, vaan tunnistettava merkki.

Tämä artikkeli etenee neljässä osassa. Ensinnäkin se määrittelee messiaaniset juutalaiset ja messiaanisen juutalaisuuden nykyisenä teologisena ja sosiaalisena todellisuutena.¹ Toiseksi se tarkastelee messiaanisia juutalaisia menneisyyden peilinä, muistuttaen Jeshuan ja varhaisen ekklesian juutalaisuudesta,

¹ Tässä artikkelissa ymmärrän sanalla ”Israel” Jumalan liiton kansaa, joka polveutuu Abrahamin, Iisakin, Jaakobin, Joosefin ja kahdentoista heimon kautta. Käsitän, että ”Israel” ja ”juutalainen/juutalaisuus/juutalainen kansa” viittaavat samaan kansaan, mutta eri näkökulmista, joihin kuuluvat sosiaalinen identiteetti, etnisyys, politiikka, uskonto jne. Käsitän, että termi ”juutalainen” viittaa niihin, jotka ovat syntyneet tähän fyysiseen sukuun juutalaisen äidin (halachinen määritelmä) tai isän (reformijuutalaisuus ja messiaaninen juutalaisuus) kautta tai kääntymisen (*giyyur*) kautta. Kuten aina, näistä määritelmistä on kiistelty, ja rajat ovat joustavia ja läpäiseviä. Ymmärrän termin ”ei-juutalainen” viittaavan yksilöön tai kansakuntaan, joka ei ole juutalainen. Katso Harvey, *What shapes Jewish Identity?* Ja Harvey, *Conversion*.

monimutkaisesta ja epätäydellisestä niin sanotusta ”teiden haarautumisesta” sekä Jeshuan juutalaisten opetuslasten toistuvasta syrjäyttämisestä sekä kirkon että synagogan toimesta. Kolmanneksi se tarkastelee messiaanisia juutalaisia nykyisyyden peilinä, joka haastaa sekä juutalaiskristilliset suhteet että kristillisen ekklesiologian. Neljänneksi se pitää messiaanisia juutalaisia tulevaisuuden peilinä, joka viittaa Israelin ennallistamiseen, Israelin ja kansakuntien sovintoon sekä eskatologiseen *tikkun olamiin*, luomakunnan parantumiseen. Väitteenä on, että messiaaniset juutalaiset ovat Jumalan antama peili, joka auttaa kirkkoa tunnistamaan alkuperänsä, tarkastelemaan tehtäväänsä ja hahmottamaan tulevaisuuttaan.

Puhun teille Jeshuan juutalaisena opetuslapsena, jonka oma tarina nivoutuu osaksi laajempaa eurooppalaista juutalaisen elämän, maanpaon, assimilaation, tuhon ja uudistumisen historiaa. Synnyin Englannissa vuonna 1956 ja kasvoinkin liberaalissa juutalaisperheessä, kävin synagogassa ja vietin juutalaisia juhlia suuren juutalaisen sukulaisperhemme parissa. Isän puolelta sukunimi oli Hirschland; saksalaisjuutalaiset esi-isäni olivat juurtuneet Esseniin, jossa Hirschlandin perhe oli mukana yhteiskunnallisessa elämässä, liiketoiminnassa ja synagogan toiminnassa. Jotkut pakenivat natsismia, mutta toiset murhattiin keskitysleireillä. Isoisäni muutti sukunimen Hirschlandista Harveyksi 1930-luvulla, koska saksalaiselta kuulostava juutalainen nimi oli tullut vaaralliseksi ja hankalaksi Britanniassa. Äitini puolelta Falk-suku oli kotoisin Saksasta, ja Elias Weiss, joka muutti nimensä Edwardiksi, oli kotoisin Tarnowista, Puolasta. Falkeista ja Hirschlandeista tuli menestyviä liikemiehiä, lakimiehiä ja lääkäreitä, mutta he olivat aina tietoisia juuristaan kasvavan antisemitismin keskellä. Vuonna 1974 minusta tuli Jeshuan opetuslapsi tyhjän haudan näyn kautta ja uskoin häneen Israelin Messiaana ja kansojen Vapahtajana. En ymmärtänyt tätä juutalaisuudesta luopumisena, vaan ylönousseen Messiaan löytämisenä Israelin omasta kertomuksesta. Siitä lähtien olen ollut mukana messiaanisessa liikkeessä, muun muassa perustamalla Lontoon messiaanisen seurakunnan vuonna 1979, pyrkien elämään ja ajattelemaan Jeshuan juutalaisena opetuslapsena Messiaan ruumiissa ja solidaarisena juutalaiselle kansalle. Joten kun puhun messiaanisesta juutalaisuudesta kirkon lähetystyön peilinä, en puhu vain akateemisesta aiheesta, vaan omasta elämästäni, sukututkimuksestani ja Israelin, kirkon ja kansakuntien välisestä ratkaisemattomasta suhteesta.²

1. Messiaaniset juutalaiset: määritelmä, väestötiedot ja teologinen merkitys

Ennen kuin voimme ymmärtää, miten messiaaniset juutalaiset voivat toimia peilinä, meidän on kysyttävä, keitä he ovat. Termiä ”messiaaninen juutalaisuus” käytetään useissa merkityksissä. Laajassa mielessä koko juutalaisuus on jossain mielessä messiaanista siltä osin, että se odottaa, toivoo tai tulkitsee historiaa suhteessa Jumalan suunnitelmien tulevaan täyttymykseen. Michael Wyschogrod saattoi siksi kirjoittaa, että ”aito juutalaisuus on messiaanista juutalaisuutta”, tarkoittaen juutalaisuutta, joka ottaa vakavasti vakaumuksen, että juutalainen historia on menossa kohti Jumalan poikkeuksellista tekoa, jonka kautta historia saavuttaa huipentumansa. Tässä käytetyssä kapeammassa merkityksessä messiaaniset juutalaiset ovat kuitenkin juutalaisia, jotka ovat Jeesuksen/Jeshuan opetuslapsia Messiaana ja jatkavat juutalaisuuteen identifioitumista sekä juutalaista jumalanpalvelusta ja elämää.³

Messiaanista juutalaisuutta voidaan siten kuvata kristinuskon juutalaiseksi muodoksi ja juutalaisuuden kristilliseksi muodoksi, joka haastaa näiden kahden suuremman uskonnollisen yhteisön rajat ja

² Richard Harvey, *But I'm Jewish: A Jew for Jesus Tells his Story* (San Francisco: Purple Pomegranate Productions, 1996).

³ ”Aito juutalaisuus on messiaanista juutalaisuutta. Messiaaninen juutalaisuus on juutalaisuutta, joka ottaa vakavasti uskomuksen, että juutalaisten historia, kaikesta tapahtuneesta huolimatta, on alkusoittoa Jumalan poikkeukselliselle teolle, jonka kautta historia saavuttaa huipentumansa.” (Wyschogrod 1996: 254–255, lainattu Richard Harvey, ”Messianic Jewish Theology,” *St Andrews Encyclopaedia of Theology* (2025).

itsemäärittelyt.⁴ Tätä uskoa ilmaistaan messiaanisisä seurakunnissa ja synagogissa, perheiden käytännöissä, yhteisessä jumalanpalveluselämässä, liturgisessa ja halachisessa pohdinnassa sekä Jeshuan juutalaisten opetuslasten laajemmassa elämässä kirkoissa, juutalaisissa ympäristöissä ja sekayhteisöissä. Yleisiä itsemäärittelyjä ovat ”messiaaniset juutalaiset”, ”juutalaiset uskovat”, ”Jeshuan juutalaiset opetuslapset” sekä historiallisesti nasarealaiset, juutalaiskristityt, heprealaiskristityt,⁵ kristityt israelilaiset ja kristityt juutalaiset. Termi ”Jews for Jesus”, jota käytetään usein yleisessä keskustelussa, viittaa tarkemmin ottaen tiettyyn evankeliointijärjestöön eikä liikkeen kokonaisuuteen.⁶

The Union of Messianic Jewish Congregations (Messiaanisten juutalaisten seurakuntien liitto) tarjoaa laajalti siteeratun määritelmän messiaanisesta juutalaisuudesta ”liikkeenä, johon kuuluu juutalaisia seurakuntia ja ryhmiä, jotka ovat sitoutuneet Messias Jeshuaan ja omaksuneet liitosta seuraavan vastuun koskien juutalaista elämää ja identiteettiä. Ne ankkuroituvat Tooraan, ilmaistaan perinteessä ja uudistuvat ja toteutuvat Uuden liiton kontekstissa”⁷. Tämä määritelmä on tärkeä, koska se kieltäytyy supistamasta messiaanista juutalaisuutta joko yksityiseksi uskoksi Jeshuaan tai pelkäksi juutalaiseksi etniseksi taustaksi. Se korostaa yhteisöllistä elämää, liiton velvoittavuutta, Tooraa, perinnettä ja Uuden liiton uudistumista. Se myös mahdollistaa messiaanisen juutalaisuuden näkemisen paitsi uskonnollisena liikkeenä myös teologisena itseymmärryksenä.⁸

Messiaaninen juutalainen teologia voidaan vastaavasti määritellä teologiseksi pohdinnaksi, joka rakentuu vuoropuhelussa juutalaisuuden ja kristinuskon kanssa ja kehitty messiaanisten juutalaisyhteisöjen elämän keskellä. Omassa muotoilussani messiaanisen juutalaisuuden teologia rakentuu kahdelle episteemiselle prioriteetille: Israelin pysyvälle valinnalle ja Jeshuan messiaanisuudelle. Mark Kinzer antaa laajemman ohjelmallisen määritelmän: ”Messiaaninen juutalainen teologia on pohdintaa Jumalan luonteesta, tahdosta ja teoista sekä Jumalan suhteesta Israeliin, kansoihin ja luomakuntaan, kun otetaan huomioon Israelin peruuttamaton valinta ja Jumalan luova, ilmoittava ja lunastava työ Messias Jeshuassa.” Molemmat

---

⁴ Harvey, *MMJT*, II.

⁵ Termi tuli suositukseksi 1800-luvun alkupuolella LSPCJ:n perustamisen myötä. Daniel Defoen vuonna 1705 käyttämää ilmausta ”heprealainen kristitty ja kristitty juutalainen” voidaan parhaiten ymmärtää varhaisena satiirisena viittauksena lauseeseen, joka oli jo ymmärrettävä lukijoille, eivätkä niinkään todisteena vakiintuneesta yhteisöllisestä itsemääritelmästä. Nämä kaksi termiä toimivat retorisesti, merkiten uskonnollista monitulkintaisuutta ja käänteisyyttä, ne eivät ole vielä myöhempää heprealaiskristillisen liikkeen vakiintunutta nimitystä.” Harvey, ”Origin of the term ‘Hebrew Christian’”, tulossa.

⁶ Richard Harvey, *Mapping Messianic Jewish Theology: A Constructive Approach* (Milton Keynes: Paternoster, 2009), 8–12; Harvey, ”Messianic Jewish Theology”, luku 1.1. ”Teologia, joka on rakennettu vuoropuhelussa juutalaisuuden ja kristinuskon kanssa, jalostettu keskusteluissa messiaanista juutalaisuutta harjoittavien kesken, ja kehittynyt uudeksi teologiseksi perinteeksi, joka perustuu kahteen epistemologiseen prioriteettiin: juutalaisen kansan jatkuvaan valintaan ja Jeesuksen tunnustamiseen ylösnousseena Messiaana ja Jumalan inkarnoituneena Poikana.” (Harvey 2008: 282)

⁷ UMJC teoksessa Harvey, SAET, 1.1. ”Messias Jeshuaan sitoutuneiden juutalaisten seurakuntien ja ryhmien liike, joka omaksuu juutalaisen elämän ja identiteetin liittoon perustuvan vastuun, joka juurtuu Tooraan, ilmaistaan perinteessä ja uudistetaan ja sovelletaan Uuden liiton kontekstissa.” (UMJC, 2005) <http://www.umjc.org/home-mainmenu-1/global-vision-mainmenu-42/13-vision/225-defining-messianic-judaism>

⁸ The Union of Messianic Jewish Congregations, ”Defining Messianic Judaism” (2005), lainattu teoksesta Harvey, ”Messianic Jewish Theology”, luku 1.1.

muotoilut sijoittavat messiaanisen juutalaisen teologian Israelin, kansojen ja ekklesian väliseen jatkuvaan suhteeseen.⁹

Väestötilastot ovat vaikeita, koska määritelmät vaihtelevat. Laaja määritelmä sisältää itsensä juutalaisiksi tunnistavat Jeshuan opetuslapset, joita löytyy juutalaisista, kristillisistä ja messiaanista juutalaisista yhteisöistä. Kapeampi määritelmä rajoittaa termin niihin, jotka kuuluvat nimenomaisesti messiaanisiin juutalaisiin seurakuntiin. Varovaiset arviot vaihtelevat maailmanlaajuisesti 150 000:sta 1,5 miljoonaan, riippuen laskentamenetelmistä ja siitä, sisällytetäänkö piilossa olevat, kirkkokuntien piirissä olevat ja kulttuurisesti juutalaiset uskovat. Arviot Israelista vaihtelevat noin 8 125:stä yli 30 000:een, ja venäjänkielinen messiaaninen yhteisö on nyt merkittävä ja ehkä suurin osa israelilaista liikettä.¹⁰ Tuoreiden tutkimusten mukaan maailmassa on arviolta noin 1 500 messiaanista ryhmää, joista yli 1 000 on Yhdysvalloissa ja noin 287 Israelissa.

Nämä luvut ovat pieniä suhteessa maailman juutalaisväestöön. [DIA Elefanti, muurahainen, vesikirppu] Messiaanisten juutalaisten määrä on edelleen pieni, mutta symbolisesti ja teologisesti suhteeton. Heidän merkitystään ei voida mitata pelkästään numeroilla. [DIA Vatikaanin lainaus] Messiaanisten juutalaisten olemassaolo herättää kysymyksiä sosiaalisen identiteetin teoriasta, antropologiasta, ekklesiologiasta, missiologiasta ja juutalaiskristillisistä suhteista. Se on eletty todellisuus, joka haastaa perinteisen oletuksen, että juutalaisuus ja usko Jeshuaan kuuluvat toisensa poissulkeviin uskonnollisiin maailmoihin.

Messiaaninen juutalaisuus ei siis ole pelkästään antropologinen kuriositeetti. Se on teologinen todellisuus: merkki Jumalan jatkuvasta Israelin valinnasta ja profeetallinen viittaus Jumalan tarkoituksiin Israelin ja kaikkien kansojen suhteen Messias Jeshuan kautta. Kysymys ei ole vain siitä, kuinka monta messiaanista juutalaista on, vaan siitä, mitä heidän olemassaolonsa merkitsee. Vastaukseksi tähän käännyimme ensin menneisyyteen.

2. Messiaaniset juutalaiset menneisyyden peilinä: taustapeili

Messiaaniset juutalaiset toimivat ikään kuin taustapeilinä, joka muistuttaa kirkkoa sen juutalaisista juurista. Jeshua oli (on ja tulee olemaan!) juutalainen. Maria/Miriam oli juutalainen. Apostolit olivat juutalaisia. Varhaisin opetuslasten yhteisö oli osa toisen temppelin aikaisen juutalaisuuden monimuotoista maailmaa.¹¹ Ensimmäinen *ekklesia* ei ollut pakanauskonto, joka myöhemmin löysi juutalaiset juurensa; se sai alkunsa juutalaisena messiaanisenä liikkeenä. Uuden testamentin kirjoitukset todistavat Jaakobin yhteisöstä Jerusalemissa, ja Jeshuan varhaiset juutalaiset opetuslapset jatkoivat elämäänsä juutalaisina, osallistuivat juutalaiseen elämään ja tulkitsivat Israelin pyhiä kirjoituksia Messiaan valossa.¹²

---

⁹ Mark S. Kinzer, määritelmä lainattu teoksesta Harvey, ”Messianic Jewish Theology”, luku 1.2.

Messiaaninen juutalainen teologia on pohdintaa Jumalan luonteesta, tahdosta ja teoista sekä Jumalan suhteesta Israeliin, kansoihin ja koko luomakuntaan, kun otetaan huomioon Jumalan peruuttamaton valinta, joka kohdistuu Israeliin pappisvaltakuntana ja pyhänä kansana sekä Jumalan luova, ilmoittava ja lunastava työ Messias Jeshuassa. (Kinzer 2005:1)

¹⁰ Harvey, ”Messianic Jewish Theology”, luku 1.1; Richard Harvey, ”Messianic Judaism – Introducing the Messianic Jewish Reality”, Wienin konferenssijulkaisu, 2022.

¹¹ Boccacini, ”Multiple Judaism”.

¹² Oskar Skarsaune ja Reidar Hvalvik, toim., *Jewish Believers in Jesus: The Early Centuries* (Peabody, MA: Hendrickson, 2007); Harvey, ”Messianic Jewish Theology”, luku 2.1.

Tämä on nykyään laajalti tunnustettu nykytutkimuksessa, mutta sen kirkollisia vaikutuksia vastustetaan edelleen usein. Jeshuan juutalaisuus ei ole koristeellinen historiallinen yksityiskohta. Se on perustava tekijä kristologiassa, ekklesiologiassa ja lähetystyössä. Israelin Messiasta ei voida erottaa Israelin kansasta ilman teologista vääristymistä. Kirkon lähetystyötä ei voida ymmärtää oikein, jos Messiaan ja apostolisen yhteisön juutalaista identiteettiä pidetään pelkästään universaalien sanoman väliaikaisena kulttuurisena kuorena.

Niin sanottu juutalaisuuden ja kristinuskon ”teiden eroaminen” oli hidas, epätasainen ja epätäydellinen prosessi, ei yksittäinen ratkaiseva katkos. Tutkijat kuten Daniel Boyarin, Adam Becker, Annette Yoshiko Reed ja muut ovat kyseenalaistaneet yksinkertaiset kuvaukset varhaisesta ja selkeästä eroamisesta.¹³ Kehittyvän rabbinistisen juutalaisuuden ja kehittyvän kristinuskon väliset rajat lujittuivat vuosisatojen kuluessa, erityisesti vuosien 70 ja 135 jKr. sekä Konstantinuksen kauden jälkeen. [DIA Goodman: Tienhaaran mallintaminen] Mutta juutalaiset uskonilmaisut Jeshuaan eivät kadonneet välittömästi. Ne pysyivät näkyvissä patristisissa polemiikeissa, rabbinistisissa viittauksissa ja myöhemmissä marginaalisissa yhteisöissä.¹⁴

Ongelmana oli, että Jeshuan juutalaiset opetuslapset olivat yhä vaikeammin luokiteltavissa ja hyväksyttävissä kummassakin yhteisössä. He olivat ”liian juutalaisia” kirkolle ja ”liian kristittyjä” synagogalle. Rabbiiniset auktoriteetit sulkivat heidät yhä enemmän ulkopuolelle heidän Jeesus-uskonsa vuoksi, kun taas kirkolliset auktoriteetit epäilivät heitä yhä enemmän, koska he jatkoivat juutalaisuuden harjoittamista. Varhaiset kirjoittajat, kuten Justinus Marttyyri, Hieronymus, Epifanius ja Johannes Krysostomos, paljastavat sekä tietoisuuden Jeshuaan uskovista juutalaisista, että huolen heidän merkityksestään, etenkin kun pakanakristityt kiinnostuivat juutalaisista käytännöistä.¹⁵

Tuloksena oli kristillisen mielikuvituksen traaginen kaventuminen. Kun kirkon jäsenistö ja kulttuuri muuttuivat yhä enemmän pakanakristillisiksi, juutalaista elämää Messiaassa alettiin pitää vähemmän apostolisen uskon luonnollisena ilmentymänä ja enemmän taantumuksena, lainalaisuutena tai harhaoppina. Juuri ne ihmiset, jotka olisivat voineet muistuttaa kirkkoa sen alkuperästä, syrjäytyivät sen sisällä. Peili työnnettiin sivuun. [DIA Lumikki]

Pitkä syrjäytymisen historia ei kuitenkaan pyyhkinyt pois Jeshuan juutalaisia opetuslapsia. Vaikka yhtenäistä, keskeytymätöntä institutionaalista linjaa ei ollut, juutalaisia uskovia oli vuosisatojen ajan. Keskiaikaiset instituutiot, kuten Domus Conversorum, ovat modernista näkökulmasta erittäin ongelmallisia, mutta ne todistavat juutalaisten käännyntäisten olemassaolosta kristillisessä yhteiskunnassa, joka oli usein vihamielinen juutalaisia kohtaan.¹⁶ [DIA Domus Conversorum] Modernilla kaudella syntyi entistä organisoidumpia muotoja heprealaiskristilliselle identiteetille, erityisesti juutalaisille suunnattujen lähetystyön ja juutalaiskristittyjen itsensä perustamien yhdistysten kautta.

1800- ja 1900-luvut olivat erityisen merkittäviä. Juutalaislähetykset, mukaan lukien London Society for Promoting Christianity Amongst the Jews (Lontoon yhdistys kristinuskon levittämiseksi juutalaisten keskuudessa), näyttelivät kaksijakoista mutta tärkeää roolia. [DIA Palestine Place] Toisaalta nämä lähetykset toimivat usein supersessionististen oletusten pohjalta ja odottivat juutalaisten ”kääntyneiden” sulautuvan ei-

¹³ Veto-luku.

¹⁴ Daniel Boyarin, *Border Lines: The Partition of Judaeo-Christianity* (Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 2004); Adam H. Becker ja Annette Yoshiko Reed, toim., *The Ways That Never Parted: Jews and Christians in Late Antiquity and the Early Middle Ages* (Tübingen: Mohr Siebeck, 2003).

¹⁵ Justin Martyr, *Dialogue with Trypho*; Jerome, *Letter 112*; John Chrysostom, *Adversus Judaeos*; ks. Skarsaune ja Hvalvik, *Jewish Believers in Jesus*.

¹⁶ Harvey, <https://jewinthepew.org/2026/02/13/13-february-1824-600-years-of-domus-conversorum-ends-otdimjh/>

juutalaisiin seurakuntiin. Toisaalta ne loivat myös institutionaalisia tiloja, joissa juutalaiset uskovat alkoivat pohtia identiteettiään, perustaa yhdistyksiä, tuottaa kirjallisuutta, kehittää liturgioita ja kysyä, mitä merkitsi pysyä juutalaisena tunnustaen samalla Jeshuaa.¹⁷

Joseph Samuel Christian Frederick Freyn vuonna 1813 perustama Beni Abraham oli varhainen esimerkki heprealaiskristillisestä yhdistyksestä. Myöhemmin perustettiin Hebrew Christian Alliance of Great Britain (Ison-Britannian heprealaiskristillinen liitto, 1866), Hebrew Christian Prayer Union (Heprealaiskristillinen rukousliitto, 1925) ja The International Hebrew Christian Alliance ja (Kansainvälinen heprealaiskristillinen liitto, 1925). Hahmot kuten Joseph Wolff, Michael Solomon Alexander, Moses Margoliouth, Adolph Saphir, Alfred Edersheim, Paul Levertoff ja muut kuvaavat juutalaisten ja kristillisten ”punottujen” identiteettien monimutkaista, toisinaan tuskallista, toisinaan luovaa rakentumista. He eivät olleet pelkästään lähetystyön passiivisia vastaanottajia; heistä tuli teologisen, kulttuurisen ja älyllisen pääoman välittäjiä.¹⁸

Tämän vuoksi juutalaisille suunnatun lähetystyön historiaa ei voida pelkistää joko voitokkaaksi lähetystyön menestykseksi tai pakottamisen sävyttämäksi epäonnistumiseksi. Se on monimutkaisempaa. Lähetystyö oli usein assimilaation ja korvausteologisen paineen väline. Silti se myös tahattomasti vauhditti juutalaiskristillisen itsetietoisuuden kehittymistä. Jeshuan juutalaiset opetuslapset ottivat vastaan heille tarjotut resurssit – raamatulliset, institutionaaliset, kielelliset ja liturgiset – ja käyttivät niitä rakentaakseen uusia muotoja heprealaiskristilliselle identiteetille. 1900-luvun loppupuolella tämä prosessi vaikutti nykyisen messiaanisen juutalaisuuden syntyyn, joka palautti juutalaiset käytännöt ja yhteisöllisen elämän säilyttäen samalla uskon Jeshuaan Messiaana.

Taustapeili paljastaa siis sekä jatkuvuutta että katkoa. Se muistuttaa kirkkoa siitä, että Jeshuan juutalaiset opetuslapset olivat läsnä alusta alkaen. Se paljastaa, että juutalaisuuden ja kristinuskon välinen ero ei ollut yksinkertainen eikä viaton. Se paljastaa myös, että kysymys ei ole koskaan kadonnut: onko mahdollista olla täysin juutalainen ja täysin sitoutunut Messias Jeshuaan? Tässä mielessä messiaaniset juutalaiset eivät ole nykyaikaisia uutuuksia. He ovat peili tukahdutetulle ja ratkaisemattomalle historialle. [Kommentoi postkolonialistista missiologiaa tässä, jos aikaa riittää]

3. Messiaaniset juutalaiset nykyhetken peilinä: keskeneräinen sovinto

Messiaaniset juutalaiset toimivat myös nykyhetken peilinä. He paljastavat, että kirkon ja Israelin välinen suhde on edelleen ratkaisematta. Kirkko ei voi täysin ymmärtää itseään ilman Israelia, eikä juutalainen kansa voi vain sivuuttaa Jeshuaa ilman, että se joutuu kohtaamaan häntä tunnustavien juutalaisten jatkuvan läsnäolon. Messiaaniset juutalaiset paljastavat kirkon jatkuvan riippuvuuden juutalaisista juuristaan. He paljastavat juutalaisuuden ratkaisemattoman suhteen Jeshuaan ja häneen uskoviin juutalaisiin. He osoittavat, että juutalaiskristilliset suhteet ovat edelleen puutteellisia, jos messiaanisten juutalaisten äänet suljetaan pois.

Tämä nykyhetken peili on epämiellyttävä. Messiaaniset juutalaiset eivät ole vain silta; he ovat myös provokaatio. [DIA Laeppelin kansi] He kysyvät kirkolta: Voiko teologianne tehdä tilaa juutalaisille, jotka

---

¹⁷ Yaakov Ariel, *Evangelizing the Chosen People: Missions to the Jews in America, 1880–2000* (Chapel Hill: University of North Carolina Press, 2000); W. T. Gidney, *The History of the London Society for Promoting Christianity amongst the Jews* (Lontoo: London Society, 1908); Kelvin Crombie, *A Jewish Bishop in Jerusalem* (Jerusalem: Nicolayson's, 2006).

¹⁸ Richard Harvey, ”Radical Integration: Jewish Disciples of Jesus, Missions to the Jews and the Construction of Hebrew Christian Identity,” *Oxford Handbook of Jewish Christianity and Messianic Judaism*, tulossa.

uskovat Jeshuaan ja pysyvät juutalaisina? He kysyvät juutalaisyhteisöltä: Voiko juutalainen identiteetti sisällyttää ne, jotka tunnustavat Jeshuan Messiaaksi, vai onko Jeshuan juutalaisia opetuslapsia aina kohdeltava luopioina? Juutalais-kristilliselle vuoropuhelulle he kysyvät: Voiko dialogi Jeshuasta, Israelista, liitosta ja kirkosta olla riittävää, jos Jeshuaan uskovien juutalaisten ei sallita puhua?

Saksassa ja laajemmin Euroopassa tämä kysymys on erityisen latautunut. Kristilliseen juutalaisvastaisuuteen, pakkokäännytyksiin, sosiaaliseen ulossulkemiseen ja holokaustiin liittyvä historia on ymmärrettävästi saanut kirkot suhtautumaan varovaisesti juutalaislähetykseen. Varovaisuus voi kuitenkin muuttua hiljaisuudeksi, ja hiljaisuus voi muuttua ulossulkemiseksi. Messiaanisten juutalaisten läsnäolo mutkistaa tätä kahtiajakoa. He eivät ole pelkästään kristillisen lähetystyön kohteita tai juutalaisten epäluulon kohteita; he ovat toimijoita, jotka puhuvat sekä Israelin että ekklesian sisältä käsin.¹⁹

Sodanjälkeisessä juutalaiskristillisten suhteiden kehityksessä voidaan havaita siirtymä holokaustin moraaliseen tuomitsemiseen juutalaisuuden kristilliseen tutkimukseen, kristittyjen ja juutalaisten välisiin todellisiin kohtaamisiin ja lopulta kirkkojen virallisiin lausumiin juutalaisuuden ja kristinuskon välisestä suhteesta.²⁰ Mahdollinen viides vaihe edellyttää messiaanisten juutalaisten ottamista mukaan jäseniksi, tietystä mielessä sekä kirkkoon että Israeliin. Tämä ei tarkoita, että kiistanalaiset kysymykset voitaisiin sivuuttaa. Se tarkoittaa sen tunnustamista, että juutalaisten ja kristittyjen väliset suhteet eivät voi olla täydellisiä, jos niistä suljetaan pois ne, joiden olemassaolo itsessään ilmentää kiistanalaista rajaa.²¹

Saksalaisessa kontekstissa teologit ovat tunnustaneet osan tästä ongelmasta. Eberhard Busch kuvaa messiaanisia juutalaisia ”löytämättömäksi mantereeksi”, jonka ei pitäisi oikeastaan olla olemassa, mutta joka kuitenkin on. Berthold Klappert ehdottaa, että ”jos Uusi testamentti on juutalainen kirja, jonka messiaaniset juutalaiset ovat kirjoittaneet julistaakseen Jeshuaa Israelin ja kansakuntien Messiaaksi, messiaaniset juutalaiskristityt ovat tärkeitä Uuden testamentin ymmärtämiseksi ja heidän tulisi tulla eräänlaiseksi *nes amimiksi*, merkiksi kansakunnille.” Friedrich-Wilhelm Marquardt väitti, että kirkko ei voi voittaa juutalaisvastaisuutta, ennen kuin se pystyy sanomaan jotain teologisesti positiivista Israelin ”ei”-vastauksesta Jeesukselle. Mutta jos juutalaisten enemmistön ”ei” on otettava vakavasti, niin on otettava vakavasti myös juutalaisten vähemmistön ”kyllä” Jeshualle.²²

Tässä kohtaa Mark Kinzerin kaksitahoinen ekklesiologia tulee erityisen tärkeäksi. [DIA 5 PMJ:n kohdat] Kinzer väittää, että ekklesia on yksi ruumis Messiaassa, mutta ei yksi tasapäistetty identiteetti. Israel ja kansat pysyvät erillisinä, mutta sovitettuina. Jeshuan juutalaiset opetuslapset eivät ole pelkästään sulautuneet kansakuntien kirkkoon; he muodostavat *ecclesia ex circumcisionen*, Messiaan yhden ruumiin juutalaisen yhteisöllisen muodon. Sen rinnalla on *ecclesia ex gentibus*, kansakuntien kirkko. Yhtenäisyys ei vaadi poispsyhkimistä; erilaisuus ei vaadi erottamista.²³

¹⁹ Richard Harvey, ”Messianic Judaism: An Insider’s Perspective”, Kirchentag-artikkeli teoksessa Laepple 2016.

²⁰ Harvey teoksessa Laepple – stages in Jewish-Christian relations.

²¹ Juutalaisten kanssa käytäviä uskonnollisia suhteita käsittelevä komissio, ”Jumalan lahjat ja kutsumus ovat peruuttamattomia” (Room 11:29) (Vatikaani, 2015), §§14–15, 43.

²² Eberhard Busch, Berthold Klappert ja Friedrich-Wilhelm Marquardt, siteerattu ja käsitelty Richard Harveyn artikkelissa ”Messianic Judaism: An Insider’s Perspective”, Kirchentag, Laepple, 2016.

²³ Mark S. Kinzer, *Postmissionary Messianic Judaism: Redefining Christian Engagement with the Jewish People* (Grand Rapids: Brazos, 2005); Mark S. Kinzer, *Israel’s Messiah and the People of God: A Vision for Messianic Jewish Covenant Fidelity* (Eugene, OR: Cascade, 2011).

Tällä ehdotuksella on merkittäviä vaikutuksia juutalaisten ja kristittyjen välisiin suhteisiin. Se antaa meille mahdollisuuden vahvistaa Messiaan universaalia merkitystä kieltämättä Israelin jatkuvaa liiton kutsumusta. Se antaa messiaanille juutalaisille mahdollisuuden pysyä solidaarisina juutalaisen kansan kanssa ja yhteydessä kirkkoon. Se haastaa myös sekä kristillisen lähetystyön että eräät messiaanisen juutalaisen lähetystyön muodot, jotka olettavat, että juutalainen usko Jeshuaan vaatii irtautumista juutalaisesta yhteisöllisestä identiteetistä.

Nykypäivän peili heijastaa siten ainakin kolmea tarvittavaa keskustelua. Ensimmäinen on keskustelu kristittyjen ja juutalaisten välillä. [DIA Rabbi Wright] Toinen on keskustelu messiaanisten juutalaisten ja laajemman kirkon välillä. Kolmas on keskustelu Jeshuaan uskovien juutalaisten ja laajemman juutalaisyhteisön välillä. Nämä eivät korvaa toisiaan. Messiaaniset juutalaiset eivät ole näiden vuoropuhelujen reunamilla. He ovat yksi niistä kohdista, joissa dialogit kohtaavat.

Tällä on missiologisia vaikutuksia. Sanat lähetystyö, käännyttäminen ja kääntyminen kantavat raskaita historiallisia taakkoja, erityisesti suhteessa juutalaisiin. Käännyttäminen tarkoittaa nykyään usein jonkun houkuttelemista jättämään yksi uskonnollinen yhteisö ja liittymään toiseen. Alun perin käännyttäminen tarkoitti kuitenkin pakanoihin, jotka liittyivät Israelin kansaan. Messiaanille juutalaisille usko Jeshuaan ei tarkoita Israelin jättämistä, vaan Israelin Messiaan tunnustamista. Kysymys ei siis ole siitä, voidaanko juutalaisten keskuudessa todistaa Jeshuasta, vaan siitä, millainen todistus kunnioittaa Israelin liittoidentiteettiä ja välttää pakottamista, ylemmyyden tuntoa tai poispyyhkimistä.²⁴

Messiaaniset juutalaiset eivät lakkaa olemasta juutalaisia, kun he tunnustavat Jeshuan Messiaaksi. Itse asiassa monet samaistuvat kansaansa entistä vahvemmin uskoon tultuaan. [DIA YBY-kysely] Siksi on luonnollista, että he haluavat jakaa saamansa hyvän sanoman kansansa ja kaikkien kansojen kanssa. Mutta tuon todistuksen on oltava kärsivällisyyden, herkkyyden, nöyryyden ja rakkauden leimaamaa. Lähetysaarnaan asenne, josta huokuu ylpeys, ylemmyys tai korvausteologinen ajattelu, on täysin sopimaton. Nykyinen peili paljastaa siis paitsi teologisen erehdyksen, myös missiologisen asenteen.

4. Messiaaniset juutalaiset tulevaisuuden peilinä: kuin peilistä hämärästi

Lopuksi messiaaniset juutalaiset toimivat eskatologisen peilinä. He eivät vielä ilmennä Kaikkivaltiaan lupaamaa täydellistä ennallistamista, mutta he ennakoivat sitä. He viittaavat Israelin ennalleen asettamiseen, uuteen ihmiskuntaan Messiaassa ja kaiken korjaamiseen. Tässä peili ei ole kirkasta lasia, vaan, käyttäen Paavalin kieltä, lasia, jonka läpi näemme hämärästi (1. Kor. 13:2). Messiaaninen juutalaisyhteisö on osittainen, kiistelty, hauras ja usein jakautunut. Silti juuri siinä hauraudessaan se pysyy merkinä.

Uusi testamentti ei salli kirkon ajatella, että Israelin Pyhä olisi hylännyt Israelin. Roomalaiskirjeen luvut 9–11 ovat ratkaisevia. Paavali suree Israelin epäuskoa, mutta hän tekee niin henkilönä, joka edelleen vahvistaa Israelin etuoikeudet: heille kuuluu lapseus, kirkkaus, liitot, Toora, temppelipalvelus, lupaukset (mukaan lukien lupaus maasta), patriarkat ja heistä on Messias ihmisenä lähtöisin (Room 9:4–5). Paavali korostaa, ettei Jumala ole hylännyt kansaansa (Room 11:1), puhuu armosta valitusta jäännöksestä (Room 11:5), varoittaa pakanauskovia ylpeilemästä (Room 11:18) ja julistaa, että Jumalan lahjat ja kutsumus ovat peruuttamattomia (Room 11:29). Israelin tuleva pelastus on edelleen osa Israelin Jumalan aikomusten mysteeriä (Room 11:25-26).

²⁴ Käännyttämisestä ja juutalais-kristillisistä suhteista ks. Commission for Religious Relations with the Jews, Gifts and Calling, §§40–43; Harvey, ”Messianic Judaism: An Insider’s Perspective”.

Messiaaniset juutalaiset viittaavat siksi yksityisen hengellisyyden tuolle puolen, kohti Israelin kansan ennallistamista. Heidän olemassaolonsa ei ole pelkästään todiste siitä, että yksittäiset juutalaiset voivat uskoa Jeshuaan. Se on merkki siitä, että Israelin liittokertomus ei ole liuennut yleiseen uskonnolliseen identiteettiin. Juutalainen usko Jeshuaan, kun sitä eletään solidaarisesti Israelin kanssa, todistaa, että Israel pysyy edelleen Jumalan suunnitelmissa.

Tämä tulevaisuuden ulottuvuus on liitettävä myös Efesolaiskirjeen 2. lukuun. Yksi uusi ihmiskunta ei tarkoita juutalaisten ja pakanoiden identiteetin katoamista, vaan heidän sovintoaan Messiaassa.²⁵ Erottava muuri on murtunut, vihamielisyys on voitettu, ja juutalaiset ja pakanat on tuotu samaan ruumiiseen. Mutta sovitus ei ole assimilaatiota tai homogenisointia. Jos yksi uusi ihmiskunta vaatii juutalaisia lakkaamaan olemasta juutalaisia, se on pelkkä toinen muoto supersessionismista. Jos se vaatii pakanoita tulemaan juutalaisiksi, se vääristää apostolien oppia kansojen mukaan ottamisesta. Eskatologinen merkki on yhteys erilaisuudessa: sovinto ilman erojen poispyyhkimistä, yhteys ilman minkään sortumista.

Messiaaniset juutalaiset ovat siksi ennakoiva merkki yhteydestä erilaisuudessa. He viittaavat väliaikaisessa muodossa siihen, mitä Israelille ja kansoille voisi merkitä sovinto Messiaassa ilman, että kumpikaan menettää identiteettiään. Tämä on Roomalaiskirjeen jäännöksen merkitys. Jäännös ei korvaa Israelia, vaan on merkki Israelin ja *ekklesian* sisällä. Messiaaniset juutalaiset eivät ole koko Israel eivätkä he ole Israelin ulkopuolella. He ovat todistajia Israelin sisällä ja merkki kansoille.

Eskatologinen horisontti on vieläkin laajempi. Israelin ennallistaminen kuuluu kaiken ennalleen saattamiseen. Lähetystyö ei ole pelkästään yksittäisten sielujen pelastamista, vaikka se on sitäkin. Se on Israelin, kirkon ja kansakuntien osallistumista Jumalan lunastavaan ja ennalleen palauttavaan tarkoitukseen suhteessa koko luomakuntaan. Jeshuan juutalaiset opetuslapset todistavat siis paitsi Jeshuan juutalaisuudesta ja Israelin valinnan jatkuvuudesta, myös kaiken lopullisesta sovinnosta Messiaassa.

Tässä eskatologinen vaatimattomuus on olennaista. Messiaaniset juutalaiset eivät ole itse täyttymys. He eivät omista valtakuntaa etukäteen. He eivät ratkaise kaikkia jännitteitä kirkon ja Israelin välillä. He ovat usein heikkoja, jakautuneita, kiisteltyjä ja väärinymmärrettyjä. Mutta merkkien ei tarvitse olla täydellisiä, jotta ne merkitsivät jotain. Merkki viittaa itsensä ulkopuolelle. Tässä mielessä messiaaniset juutalaiset ovat elävä merkki Jumalan tulevasta tarkoituksesta.

Johtopäätös: Merkki, joka on tunnistettava

Messiaaniset juutalaiset ovat elävä peili, josta kirkon on tunnistettava itsensä. Menneisyyden peilinä he muistuttavat Jeshuan, Marian, apostolien ja varhaisimman *ekklesian* juutalaisuudesta. He muistuttavat kirkkoa siitä, että apostolinen usko ei alun perin ollut juutalaisesta taustasta tuleva pakanauskonto, vaan juutalainen messiaaninen liike, johon kansat armosta otettiin mukaan.

Nykyisyyden peilinä messiaaniset juutalaiset paljastavat, että kirkon ja Israelin välinen suhde on edelleen ratkaisematta. He tuovat esiin kirkon riippuvuuden Israelista, juutalaisuuden ratkaisemattoman suhteen Jeshuaan ja juutalais-kristillisen dialogin epätäydellisyyden, kun messiaanisten juutalaisten äänet suljetaan

²⁵ Andrew Remington Rillera, "Tertium Genus or Dyadic Unity? Investigating Sociopolitical Salvation in Ephesians," *Biblical Research* 66 (2021): 31–51. David Rudolph, "Toward Paul's Ephesians 2 Vision of the One New Man: Navigating Around Hebrew Roots and Replacement Theologies", *Keshet: A Journal of Messianic Judaism* 41 (2022): 3–31. (<https://www.keshetjournal.com/article/toward-pauls-ephesians-2-vision-of-the-one-new-man-navigating-around-hebrew-roots-and-replacement-theologies/>)

pois. He vaativat uutta teologista ajattelua, erityisesti kaksitahoisen ekklesiologian, lähetystyön, kääntymisen ja juutalaisen identiteetin osalta.

Tulevaisuuden peilinä messiaaniset juutalaiset ennakoivat Israelin ennallistamista, Israelin ja kansakuntien sovintoa sekä kaiken ennallistamista. He tekevät niin osittaisesti, hauraasti ja epätäydellisesti, mutta aidosti. Heidän olemassaolonsa ei ole pelkkä sosiologinen poikkeama. Se on teologinen merkki.

Missiologinen merkitys on siksi syvälinen. Jos messiaaniset juutalaiset ovat kirkon lähetystyön peili, juutalaislähetystä ei voida määritellä juutalaisten sulauttamiseksi pakanakirkkoon. Sitä ei myöskään voida hylätä ikään kuin Jeshua olisi merkityksetön Israelille. Sen sijaan lähetystyön on oltava nöyryä, liittoon ankkuroituvaa todistusta Israelin oman kertomuksen sisällä. Tällaiseen todistukseen ei mahdu pakottaminen, voitonriemu tai poispyyhkiminen. Sen on vahvistettava Israelin jatkuva valinta, Messiaan juutalaisuus ja Jeshuan juutalaisten opetuslasten kutsumus pysyä solidaarisina kansalleen.

Messiaaniset juutalaiset eivät ole pelkästään ratkaistava ongelma. He ovat merkki, joka on ymmärrettävä. Heidän sivuuttamisensa merkitsee lyhytnäköisyyttä kirkon alkuperän, kirkon nykyisen kutsumuksen ja kirkon tulevaisuuden toivon suhteen. Heidän huomioimisensa merkitsee katsomista peiliin, jossa kirkko ja Israel voivat nähdä, vaikkakin hämärästi, luvattun sovinnon ja Jumalan tarkoitusten toteutumisen Messiaassa.

Kirjallisuus

Ariel, Yaakov. *Evangelizing the Chosen People: Missions to the Jews in America, 1880-2000*. Chapel Hill: University of North Carolina Press, 2000.

Becker, Adam H., and Annette Yoshiko Reed, eds. *The Ways That Never Parted: Jews and Christians in Late Antiquity and the Early Middle Ages*. Tübingen: Mohr Siebeck, 2003.

Boyarin, Daniel. *Border Lines: The Partition of Judaeo-Christianity*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 2004.

Commission for Religious Relations with the Jews. *The Gifts and the Calling of God Are Irrevocable (Rom 11:29)*. Vatican, 2015.

Gidney, W. T. *The History of the London Society for Promoting Christianity amongst the Jews*. London: London Society, 1908.

Harvey, Richard. *But I'm Jewish: A Jew for Jesus Tells His Story*. San Francisco: Purple Pomegranate Productions, 1996.

Harvey, Richard. *Mapping Messianic Jewish Theology: A Constructive Approach*. Milton Keynes: Paternoster, 2009.

Harvey, Richard. *Messianic Jewish Theology*. St Andrews Encyclopaedia of Theology. 2025.

Harvey, Richard. "Conversion to Judaism and Messianic Judaism".

https://www.academia.edu/5383494/Conversion_of_Non_Jews_to_Messianic_Judaism_Membership_and_Identity_Issues?sm=b&rhid=39826612289

Harvey, Richard. "What shapes Jewish Identity?"

https://www.academia.edu/44823497/What_Shapes_Jewish_Identity?sm=b&rhid=39826563522

Kinzer, Mark S. *Postmissionary Messianic Judaism: Redefining Christian Engagement with the Jewish People*. Grand Rapids: Brazos, 2005.

Kinzer, Mark S. *Israel's Messiah and the People of God: A Vision for Messianic Jewish Covenant Fidelity*. Eugene, OR: Cascade, 2011.

- Rillera, Andrew Remington. "Tertium Genus or Dyadic Unity? Investigating Sociopolitical Salvation in Ephesians," *Biblical Research* 66 (2021): 31–51.
- Rudolph, David. "Toward Paul's Ephesians 2 Vision of the One New Man: Navigating Around Hebrew Roots and Replacement Theologies", *Kesher: A Journal of Messianic Judaism* 41 (2022): 3-31.
(<https://www.kesherjournal.com/article/toward-pauls-ephesians-2-vision-of-the-one-new-man-navigating-around-hebrew-roots-and-replacement-theologies/>)
- Skarsaune, Oskar, and Reidar Hvalvik, eds. *Jewish Believers in Jesus: The Early Centuries*. Peabody, MA: Hendrickson, 2007.
- Wyschogrod, Michael. A Jewish Perspective on Incarnation. In *Christology after Auschwitz*, edited by George C. Berthold, 254-55. Philadelphia: Fortress, 1981.